

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2018, 7 (5): 40/63

Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

A Research on the Relationship Personal Values and Religiousness

Fatma BALCI ARVAS
Dr., Öğretmen/MEB
fatmabalci55@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-8264-623X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 25.09.2018
Kabul Tarihi / Accepted : 18.12.2018
Yayın Tarihi / Published : 31.12.2018
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December
Cilt / Volume: 7 Sayı – Issue: 5 Sayfa / Pages: 40-63

Atıf/Cite as: BALCI ARVAS, F. (2018). Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7 (5), 40-63. Retrieved from <http://www.itobiad.com/issue/41845/463831>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

Öz

Değerler günümüzde hem sosyal bilim hem de din bilimleri alanının önemli konularından biridir. Hayata dair bir anlam şeması sunan dinler, bireysel ve sosyal değerleri oluşturma ve destekleme görevi görmektedir. Din ve değer ilişkisine dair yapılan teorik açıklamalar ve deneysel çalışmalar, bu iki kavramın birbirini destekleyen kavramlar olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Kişisel değerler ve dindarlık arasındaki ilişkiyi konu edinen bu çalışma, Bursa'da yaşayan 562 evli birey üzerinde yapılmıştır. Çalışmada "Kişisel Bilgi Formu", "Kişisel Değerler Ölçeği" ve "Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği" kullanılmıştır. Bulgulara göre, dindarlık ve kişisel değerlerin demografik değişkenlere göre farklılaştığı görülmüştür. Ayrıca analiz sonuçlarına göre kişisel değerler ve dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kişisel Değerler, Dindarlık, Dinin Etkisini Hissetme.

A Research into the Relationship Between Personal Values and Piety

Abstract

In the present day, values are one of the important topics of both the social sciences and the religious sciences. The religions, which provide schemata for life, serve to create and foster individual and social values. Theoretical explanations and experimental studies on religion and value reinforce the idea that these two are mutually supportive concepts. This study which dealt with the relationship between personal values and piety was conducted on 562 married people living in Bursa. In that survey, "Personal Information Form", "Personal Values Scale" and, "The Feeling of the Effect of Religion Scale" was used. According to the findings, piety and personal values differ according to demographic variables. Based on the results of the analysis, significantly positive relationships were found between personal values and piety.

Keywords: Personal Values, Religiousness, The Feeling of Effect of Religion.

Giriş

Değer kavramı geçmişten günümüze birçok bilimsel ve felsefi tartışmaya konu olmuştur. Buna rağmen, değerlerin içeriğine ilişkin kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Fakat tüm bu değerlendirmeler değer tanımları ve sınıflandırmaları ile ilgili geniş bir literatür oluşturmuştur.

Her bireyin ve toplumun sahip olduğu bir takım değerler mevcuttur. İnsanların hayata bakışı, dünya görüşü bu değerler ile bir bütün oluşturur. Sahip olduğumuz değerler duygu, düşünce ve davranışlarımıza yön verir. Toplumsal hayatımızda da önemli işlevlere sahip olan değerler, insanlar arasındaki ilişkilerde belirleyici bir rol oynar, sosyalleşme sürecimize katkıda bulunur.

Hayatımızı tüm yönleri ile kuşatarak, yaşamımızın her alanına etki eden dinler, değer üretme ve değerleri destekleme gibi işlevlere sahiptir. Bununla birlikte dinlerin ortaya koyduğu kurallar ve hayata dair sunduğu anlam çerçevesi, kişisel ve toplumsal değerlerle ilişki içerisindedir.

Bu çalışmada ilk olarak değer kavramının tanımları ve içeriği konu edildikten sonra din değer ilişkisi ele alınacaktır. Daha sonra dindarlık ve kişisel değerler arasında bir ilişki olup olmadığını, bir ilişki varsa bu ilişkinin niteliğini tespit edebilmek amacıyla yapılan alan araştırmasının sonuçlarına değinilecek ve elde edilen sonuçlar değerlendirilecektir.

I. Değer: Tanımlama

Değer kavramı, bir şeyin önemini tespit etmeye yarayan soyut bir ölçü, bir şey hakkında biçilen kıymet ya da bir şeyi istenen veya faydalı kılan özellik anlamlarına gelmektedir. Ayrıca bir toplumda iyi-kötü, doğru-yanlış konusundaki ortak görüşler ve standartlar anlamlarına da gelen değer kavramı, sosyal bilimlerin hemen her alanında üzerinde durulan önemli bir kavramdır (Ayverdi, 2005, s. 647; Budak, 2002, s. 195).

Değerler, değer verme olayını gerçekleştiren insanda ortaya çıkar (Poyraz, 2004, s. 84). Bir başka ifadeyle değerler nesnede değil değerlere sahip bir varlık olan öznedede aranır (Soykan, 2007, s. 46). Bununla birlikte davranışlarımıza ve hayatımıza yön veren değerlerin, nesnel bir mevcudiyeti söz konusu değildir, eylemle birlikte ortaya çıkarlar ve ortaya çıkmak için bir sosyal ortama ihtiyaç duyarlar (Poyraz, 2004, s. 84). Bireyler, kültür denilen olguyu hem inşa eder hem de bu kültüre dâhil olurlar. Bu sebeple her kültür çerçevesinde varlığını muhafaza eden değerler, birey sosyalliğinin de ayrılmaz bir parçasıdır denebilir.

Değer kavramı ilk olarak felsefenin ilgi alanına girmiştir. Felsefe, değer kavramını “ahlak felsefesi” veya “etik” başlığında tartışmaktadır. Değer kavramı da ahlak felsefesinin temel konularından birini oluşturmaktadır

(Akgül, 2004, s. 66). Güngör'e göre felsefenin ahlak teorileri, günümüz psikologlarının ahlak/değer psikolojisi çalışmalarına zemin hazırlamıştır. Nitekim bütün ahlaki hükümler birer değer hükmüdür (Güngör, 2000, s. 30, 31).

Felsefe tarihinde değerler sorununun tartışılması, genel olarak değerlerin kaynağı problemi etrafında dönmektedir (Gündoğan, 2007, s. 76). Değerlerin kaynağı söz konusu olduğunda temelde iki farklı görüşten bahsedilebilir. İlki dinlere göre değerlerin kaynağı Tanrı'dır. İkincisi ise felsefi geleneğe göre değerlerin kaynağı insan aklıdır (Oktay, 2007, s. 132). Sosyal bilimlerde ise değerlerin, toplumsal bir etkileşim ortamında, ihtiyaç ve davranışlardan, kurumsallaşmalara giden bir süreçte ortaya çıkmasından ötürü toplum, değerlerin kaynağı olarak görülür (Ayten, 2010, s. 113; Mehmedoğlu, 2006/1, s. 134).

Bir diğer tartışma konusu, değerlerin objektifliği ya da evrenselliği meselesidir. Her ahlak dizgesi, her din, kendi ahlak anlayışının genel geçer olduğunu savunur. Genel geçer ahlak, toplumların hemen hepsinde hemen benimsenen, ortak akla dayanan, kabul edilebilir bir ahlak anlayışıdır (Soykan, 2007, s. 45-54). Psikoloji ise değerleri daha farklı biçimde ele alır. Psikolojide değerlerin önemi, insan davranışlarına yol göstermede oynadığı rollerdedir. Bu yüzden psikolog değeri bir inanç olarak ele alır (Güngör, 2000, s. 28). Değer ve normlar, zaman ve mekâna bağlı olarak değişebilirler. Ancak bu dünya toplumları arasında evrensel değer ve normlar olmayacağı anlamına gelmez. Hem geçmişte hem de günümüzde evrensel olarak adlandırabileceğimiz değerler bulunmaktadır (Canatan, 2011, s. 264). Bununla birlikte evrensel ahlak anlayışı üzerinde çalışan düşünürler, genel olarak evrensel ahlak için alt yapıyı oluşturacak temel değerlerin, dinlerin öğretilerinde mevcut olduğu görüşündedir. Çünkü bu temel değerler insan aklına da uygundur (Oktay, 2007, s. 139).

Değer kavramı, farklı anlamlarda ve farklı alanlar için kullanılabilir. Varlık alanlarının kendilerine ait değerleri olduğu söylenebilir. Örneğin bilgide doğru-yanlış, estetikte güzel-çirkin, dinde günah-sevap, ahlakta iyi-kötü hepsi birer değerdir (Gündoğan, 2007, s. 78). Bununla birlikte değerler birbirinden bağımsız olamazlar. Ahlaki değerler de insanın değer sistemindeki diğer değerlerle sıkı bir ilişki halindedir (Güngör, 2000, s. 42).

Ahlaki değerleri kasteden bir kavram olarak erdem ise, insan davranışının doğruluğu ve yanlışlığına ilişkin esaslardan oluşan kurallar, prensipler ve öğretiler dizisi olarak tanımlanmaktadır. Erdemin karşıt anlamları için kötü ahlak ve suç kavramları kullanılmaktadır. Geçmişten günümüze bilinen bütün toplumlar, bir takım ahlaki kurallara sahip olmuşlardır. Tüm bu kurallar, toplum içerisindeki hareket ve davranışlarla ilgili olarak, doğru ve yanlış gibi belirli sınırlamalar ortaya koymuşlardır (Geyer ve Baumeister, 2013, s. 241-243).

Erdem ile ilgili görüşler, değerlerin insan psikolojisi için olumlu etkilerine de değinmişlerdir. Nitekim felsefe tarihinde Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi

büyük düşünürler ile sonraki dönemlerde onları takip eden İslam felsefecileri, insan ve toplum mutluluğunu, erdemlerle bağlantılı olarak ele almışlardır. Örneğin Sokrates'e göre erdem-iyi bilginin ürünü, erdemsizlik-kötü de cahilliğin ürünüdür (Çubukçu, 1977, s. 35, 50). Platon ise, erdemleri üç kategoride ele alır. Bunlar hikmet, şecaat ve iffettir. Bunların uyumundan ise temel erdem olan adalet ortaya çıkar (Bircan, 2001, s. 25). Erdemlerin mutluluk/iyi olma hali üzerindeki etkisine vurgu yapan Aristoteles'e göre de, aşırılık ve eksiklik yani ifrat ve tefrit kötülüğe, orta olma yani itidal ise erdeme özgüdür. Ancak kıskançlık, hırsızlık, cinayet gibi bizatihi kötü olan duygu ve eylemlerde denge unsurunun aranmayacağını, onların varlığının kötülük için yeterli olduğunu da söyler. Bunların haricinde ise cesaret, cömertlik, tutumluluk, adalet, yüce gönüllülük vb. gibi birçok itidalli davranışı erdem kategorisi içerisinde zikreder (Aristoteles, 2009, s. 37-38).

İslam felsefesi ve İslam ahlak düşüncesinde de erdemler konusu üzerinde detaylı bir şekilde durulmuş, insan ve toplum huzuru, geçici hazlara değil erdemlere bağlanmıştır (İbn Miskeveyh, 1983, s.45; Bircan, 2001, s. 132, 135; Karaman, 2004, s. 115). Örneğin önemli İslam düşünürlerinden Farabi erdemleri nazari, fikri, ahlaki ve sanatsal olmak üzere dört kategoride ele alır (Farabi, ty., s. 78). İbn Miskeveyh, insanın mutluluğa tam olarak erişmesini nazari güçteki mükemmelliğe karşılık gelen ilim ve ameli güçteki mükemmellik anlamına gelen ahlaki davranışlar ile açıklar (İbn Miskeveyh, 1983, s. 43, 44). Bir diğer ahlak felsefecisi Nasiruddin Tusi de, insanı mutluluğa ulaştıran yetkinleşmenin dört temel erdem olan hikmet, şecaat, iffet ve adalet ile gerçekleştiğini söylemektedir (Tusi, 2007, s. 65).

İslam ahlak teorileri, her ne kadar diğer felsefi teorilerden etkilenmiş olsa da İslam dini üzerine temellendirilmiştir. İslam düşünce geleneğinde mutluluk erdemlerle ilişkili olarak ele alınmış, her iki dünyada da gerçek ve kalıcı bir mutluluk elde etmek için Allah'ın emir ve yasaklarını uygulama ve erdemli yaşamının gerekli olduğu vurgulanmıştır (Karaman, 2004, s. 115; Farabi, 1990, s. 107; İbn Miskeveyh, 1983, s. 45).

Felsefe tarihinde olduğu gibi günümüzde de değer ile ilgili farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Örneğin Rokeach (1973) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre değerler amaç (terminal) ve araç (instrumental) değerler olarak iki kategoride ele alınmıştır. Amaç değerlerle ilgili olan araç değerler, amaç değerlere ulaştırmak içindir (aktaran Aydın, 2005, s. 24-25). Schwartz değerlerle ilgili, on maddelik bir kategori oluşturarak farklı değer tipleri belirlemiştir (Duriez, vd., 2003/1, s. 28). Bunlar, öz-yönelim, uyarılma, hazcılık (hedonizm), başarı, güç, güvenlik, uyum, gelenek, yardımseverlik ve evrenseldir (Schwartz, 2012, s. 5-6). Spranger (2001), değerleri politik, sosyal, kuramsal, ekonomik, dini, estetik olmak üzere altı sınıfa ayırmıştır (Acat ve Aslan, 2012, s. 1462). Roy (2003) da kişisel değerleri tasnif ederek, "disiplin ve sorumluluk, güven ve bağışlama, dürüstlük ve paylaşım, saygı

ve doğruluk, paylaşım ve saygı, şeklinde beş ana kategoriden oluşan bir değer listesi oluşturmuştur (Asan, vd., 2008, s .22).

II. Dindarlık ve Boyutları

Oldukça kapsamlı bir içeriğe sahip olan din kavramı, geçmişten günümüze birçok araştırmacının tarifinde zorlandığı bir kavram olmuştur (Yaparel, 1987, s. 403). Tarifinin zorluğunda dinin hem öznel hem de sosyal yönleri olan kompleks bir olgu olmasının da payı vardır (Pargament, 1997, s. 24).

İnsan türünün doğal bir özelliği olarak da görülen din, derin duygusal tecrübenin konusudur (Fromm, 1999, s. 241; Crapps, 2010, s. 25). Bu yüzden insana özgü içsel bir tutumdur da denilebilir (Jung, 2010, s. 55). Bununla beraber dinin toplumsal yaşam içerisindeki konumu ve toplumsal işlevi dikkate alındığında yalnızca bireysel bir olgu olmayıp sosyal bir gerçekliğe de işaret ettiği anlaşılmaktadır. Psikolojik bir bakış açısıyla dinin, Tanrıyla, ilahlıkla, doğüstü bir varlıkla veya aşkın bir güçle ilişkili olan ve kendini kâinata gösteren Kudret'le doğrudan ilişkide bulunmaya yönelik arzu ve tecrübeleri ihtiva eden bir yapıda olduğu görülmektedir (Pargament, 1997, s. 25).

Dindarlık kavramı ise bir kişinin dini hayatını, dinsel tutum ve davranışlarını ifade etmektedir. Dini hayatın yoğunluğu kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Dindarlığın ölçülmesi ile ilgili yapılan çalışmalarda farklı dindarlık boyutları ortaya konulmuştur. Bunlar içerisinde en çok kullanılan sınıflandırmalardan biri Glock ve Stark'a aittir. Bu sınıflandırmada dini hayatın beş boyutundan söz edilmektedir. Bunlar, ideolojik (inanç), ibadet, tecrübe (duygu), bilgi ve etki boyutlarıdır.

İdeolojik (İnanç) Boyutu: Dindar insanın sahip olması gereken belli inançlar vardır. Dinî inanç temeline dayanan boyutta dindar bir kişinin bu inançlara sahip olacağı beklentisi vardır.

İbadet Boyutu: Bu boyut dindar insanın dua, namaz, ayin gibi dini uygulamalarını içine almaktadır.

Tecrübe (Duygu) Boyutu: İlahi Varlık'la ilgili yaşanan tüm duygu, sezgi, algı ve duyumlarla ilişkili olan boyuttur.

Bilgi Boyutu: Dindar insanın inandığı dinin öğretilerinden, kutsal metinlerinin ana esaslarından haberdar olması ile ilgili olan boyuttur.

Etki Boyutu: Bu boyut, dinin hayatın diğer alanlarında etkili olduğu esasına dayanır. Din, dindar insanın günlük hayatındaki tüm ilişkilerinde ve davranışlarında kendini göstermektedir. (akt., Hökelekli, 2011, s. 74-75; Yıldız, 2001, s. 29-30).

III. Din- Değer İlişkisi

Din-değer ilişkisi, ahlakın temelini ne olduğundan başlamak suretiyle, değerlerin dini yaşantıdaki rolü ve önemi, din ve değerlerin karşılıklı

etkileşimlerine değin büyük ve önemli bir tartışma alanını kuşatmaktadır. Pozitif Psikolojinin kurucularından Seligman'a göre, felsefe bilimi ve dinler erdem konusuna önem vermiş ancak psikoloji bilimi bu konuyu ihmal etmiştir (Seligman, 2007, s. 12). Nitekim hem felsefi disiplinler hem de dini öğretilerde erdem konusu merkezi bir öneme sahiptir. Hayata dair kapsamlı bir anlam sunan din, hem bireysel hem de sosyal değerler şeması oluşturmada etkili olan bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Her din, birçok ahlâkî öğreti ve tavsiyelere sahiptir. Ayrıca birçok dindar da ahlakın kaynağının din olduğuna inanmakta ve ahlaki, Tanrı'nın istekleri sonucunda meydana gelen bir sistem olarak görmektedirler (Geyer ve Baumeister, 2013, s. 243).

Dini metinler, gelenek ve görenekler, hem insanların kendilerine imreneceği birçok ahlaki birey örneği sunar, hem de insanların yaşamlarında nasıl davranması gerektiğine dair doğrudan kural ve kaideler içerir (Geyer ve Baumeister, 2013, s. 258). Dinin, her insan için kendi dünyasına ait olan duygular, olaylar ve durumlar karşısında ona bir duruş/tavır sunması ve aynı zamanda onu dünyevi konulardan uzaklaştırması da, ahlaki değerlerle ilişkisini göstermektedir (Dowlatabadi, Saadat, Jahangiri, 2013, s. 609). Dinlerin ana öğütleri içerisinde bulunan değerler, bir nevi dini tamamlayıcı bir öge pozisyonundadır. Nitekim İslam dinin de üç sacayağının birini iman, diğerini ibadet oluştururken bir diğerini de ahlak ve hukuk oluşturmaktadır. İnsanın Allah ile olan ilişkisi, "iman" ve "ibadet" şeklinde kendini gösterirken, diğer insanlarla ilişkisi de "ahlak" ve "hukuk" un ilgi alanına girmektedir (Enver Uysal, 2005, s. 52). Bu durum, dini bir bakış açısıyla ahlaki değerlerin dinin olmazsa olmaz bir parçasını teşkil ettiğini göstermektedir.

Bütün dinler insanın anlam arayışına kılavuzluk yapacak bir değer sistemi sunar. Toplumsal hayatın vazgeçilmez bir zorunluluğu olarak ortaya çıkan değerlerin, dinlerin insan ve toplum hayatını düzene koyma amacını yerine getirmede kullandığı tamamlayıcı bir öge olduğu da söylenebilir. Bu bağlamda tüm dinlerin ortak olduğu, dinlerin ideal insan ve toplum oluşturma amacıyla, değerlerin vazgeçilmez bir konumu olduğu açıktır. Ancak benzer şekilde değerlerin de yaptırım gücü ve etkisinin, bir dini gelenek içerisinde daha kolay hayata geçirildiği söylenebilir. Nitekim din, insanın sahip olması gereken değerleri belirler ve insana o değerlere bağlı kalarak yaşama bilinci kazandırır (Aydın, 2011, s. 8). Ayrıca din, ahlaki davranışın gerçekleşmesine yardımcı olacak sebepler dizisi temin eder. Tanrı'nın isteği doğrultuda yaşama, günahlardan kurtuluş ve aydınlanma konusunda dini inançlar, ahlaki davranışa motive edici bir güç halini alabilir (Geyer ve Baumeister, 2013, s. 263). Eyleme dönüşmemiş yalnızca teoride kalmış değer ahlaki açıdan tam bir karşılığının olmadığı, gerçek ahlaki değer davranış ile bütünleşme sonucu bir anlamının olduğu göz önüne

alındığında da, dinin değerler üzerindeki yaptırım gücünün göz ardı edilemeyecek bir öneme sahip olduğu görülür.

Din ve değerler toplumsal alanda birbirleri ile ilişkili olduğu için dini emir ve yasaklar da çoğunlukla toplumda bir değer haline gelmektedir. Bu durum dini değerlerin içselleştirilip topluma mal edildiğini, din ve değerlerin birbirini besleyen kavramlar olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Zeynep Arslan, 2006, s. 84).

Değerlerin kaynağının ne olduğu ile ilgili tartışmalarda din bir kaynak olarak görülürken, dinin kendisinin de aynı zamanda temel değerlerden olduğu söylenebilir. Çünkü din de değerler gibi, insanın duyu, düşünce ve davranışlarında bir ölçüt görevi görür. Dolayısıyla bir din benimsenirken o dinin sunduğu değerler de benimsenmektedir (Arslan ve Tunç, 2013, s. 9). Ancak bazı kültürel değişimler, dinin belirli ölçü ve kaideler ortaya koyma yetkisine engel olabilmektedir. Geyer ve Baumeister'a (2013) göre bu değişimlerden biri, kapitalist ekonominin belirlenmesi, ikincisi ise, bir değer göstergesi olarak bireyselliğin ön plana çıkmasıdır (s. 258-259). Oysa geleneksel olarak din ve ahlak, kişinin çıkarına dayalı davranışları dizginlemek ve sınırlamak anlayışındadır. Modern dönemde daha da artan, rekabetin ve "benmerkezciliğin" başarı için adeta kutsandığı seküler ahlak teorileri ise bu geleneksel ahlak anlayışının karşısında yer almaktadır (Aydın, 2011, s. 21).

Din ve değer kavramlarının birbirleri ile olan ilişkileri birçok çalışmaya konu olmuştur. Türkiye'de yapılan çalışmalarda da genel olarak dinin ahlaki değerlerle olumlu bir şekilde ilişkili olduğu, bir başka ifade ile dindarlık seviyesindeki artışla ahlaki değerlerde de bir artışın olduğu ortaya konulmuştur (Bkz., Mehmedoğlu, 2006/1; Zeynep Arslan, 2006; Ayten, 2010; Göcen, 2014; Tiltay ve Torlak, 2011).

IV. Konu, Amaç ve Hipotezler

Bu çalışma, kişisel değerler ve dindarlık olgularını konu edinmektedir. Çalışmanın temel amacı, genel anlamda kişisel değerler ve kişisel değerlerin alt boyutlarında yer alan değerler ile dindarlık arasındaki ilişkiyi tespit etmektir.

Bu araştırmanın temel hipotezi, "*Dindarlık, bireylerin kişisel değerleri benimseme düzeyinin artmasına katkıda bulunur.*" şeklindedir. Ayrıca aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir:

- Kişisel değerler, demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir durumu) göre farklılaşmaktadır.
- Dindarlık (dinin etkisini hissetme), demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir durumu) göre farklılaşmaktadır.
- Dindarlık (dinin etkisini hissetme) ile kişisel değerler ve alt boyutları (disiplin ve sorumluluk, güven ve bağışlama, dürüstlük ve paylaşım,

saygı ve doğruluk, paylaşım ve saygı) arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Dindarlık düzeyi arttıkça kişisel değerlerde de bir artış olacaktır.

V. Yöntem

Araştırma, Ocak 2016-Ağustos 2016 tarihleri arasında Bursa'da gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçiminde, basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Değerlendirmeye alınan 562 katılımcının %57,7'si kadın, %42,3'ü erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Araştırmaya katılanlardan 18-30 yaş aralığında olanlar katılımcıların %23,3'ünü, 31-40 yaş aralığında olanlar %47,3'ünü, 41-50 yaş aralığında olanlar %20,1'i ve 51-60/60 üzeri yaş aralığında olanlar %9,3'ünü oluşturmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılanların %12,5'i ilkökul mezunu, %6,2'si ortaokul/ilköğretim mezunu, %11,6'sı lise mezunu, %58,9'u yüksekokul/üniversite mezunu ve %10,9'u lisansüstü mezunlarından oluşmaktadır. Gelir seviyeleri "çok düşük/düşük" olanlar örneklemin %5,7'sini, "orta" olanlar %45,7'sini, "iyi" olanlar %46,3'ünü ve "çok iyi" olanlar %2,3'ünü oluşturmaktadır.

Araştırma için hazırlanan anket formunda, aşağıda yer alan veri toplama araçları kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Bu bölüm, cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve gelir durumu ile ilgili sorulardan oluşmaktadır.

Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği: Yapıcı ve Zengin (2003) tarafından geliştirilen bu ölçek, bireylerin dindarlığın etki ve sonuçlarını nasıl ve ne düzeyde hissettiklerini ölçmeyi amaçlamaktadır. 17 madde ve tek boyuttan oluşan ölçek 4'lü likert şeklinde hazırlanmıştır. Ölçeğin son halinde Cronbach's Alpha katsayısı .95'tir (s.68).

Kişisel Değerler Ölçeği: "Personal Values Inventory" isimli bu ölçek Roy (2003) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye çevirisi, geçerlik ve güvenilirliği çalışmaları Asan vd. (2008) tarafından yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda 47 madde olarak kalan ölçek, orijinal çalışmada olduğu gibi 5 alt gruptan oluşmuştur. Ölçeğin tamamının Cronbach Alpha iç tutarlılık kat sayısı .63 olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin alt boyutlarının iç tutarlılık kat sayıları ile ilgili, "disiplin ve sorumluluk" .61, "güven ve bağışlama" .71, "dürüstlük ve paylaşım" .60, "saygı ve doğruluk" .68, "paylaşım ve saygı" .65 olarak bulunmuştur.

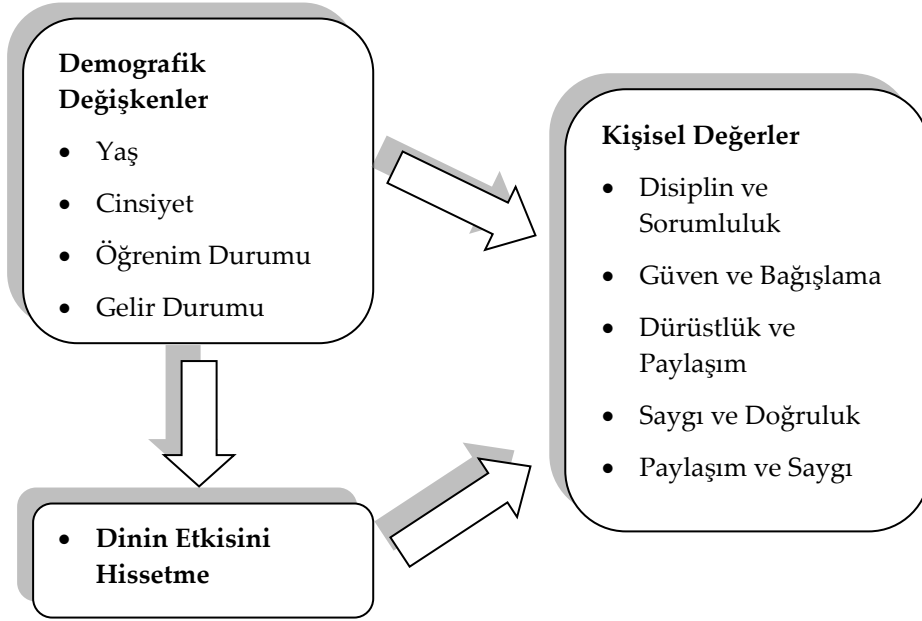
Kullanılan ölçeklerin geçerliliğini ölçmek için "Doğrulamalı Faktör Analizi", güvenilirliğini yani iç tutarlılığını ölçmek için "Güvenirlik Analizi", yapılacak analizde hangi testlerin kullanılacağına (parametrik-nonparametrik) karar verilmesi amacı ile de "Normallik Analizi", yapılmıştır. Normallik analizi sonuçlarına göre verilerin normal dağılım gösterdiği ve bu sebeple parametrik testler (t-testi, ANOVA, regresyon, korelasyon vb.) yapılabileceğine karar verilmiştir. Analiz işlemlerinde sürekli değişken ile

sürekli değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için t-testi ve ANOVA kullanılmıştır. Ayrıca ANOVA testinde anlamlı sonuçlar çıkması durumunda hangi gruplardaki ortalamalarda anlamlı bir farkın oluştuğunu tespit etmek için de Tukey testi kullanılmıştır. İki sürekli değişken arasındaki ilişkinin tespitinde ise Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır.

Şekil 1’de yer alan araştırma modeli, bağımsız değişkenler ve bağımlı değişkenler arasında ön görülen ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

VI. Bulgular ve Yorum

A. Ölçeklerle İlgili Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlik, güvenirlik analizleri yapılmıştır. Geçerlik analizi testi “Doğrulamalı Faktör Analizi” ile yapılmıştır. Buna göre “Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği”nde 11. Sorunun madde faktör yükü .30’un altında kaldığı için ölçekten çıkarılmış, yeni haliyle tek faktörlü modelin, genel olarak, iyi düzeyde uyum değerlerine sahip olduğu anlaşılmıştır ((χ^2/sd): 2,42; RMSEA: 0,07; SRMR: 0,04; CFI: 0,96; GFI: 0,92; AGFI:0,89). “Kişisel Değerler Envanteri” DFA sonucunda ise 4, 8, 10, 11, 19, 21, 26, 27 ve 39 numaralı maddelerin faktör yükünün .30’un altında kaldığı anlaşılmıştır. Bu maddeler ölçekten çıkarılarak DFA tekrarlandığında beş faktörlü modelin, genel olarak, kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğu anlaşılmıştır ((χ^2/sd): 2,11; RMSEA: 0,06; SRMR: 0,07; CFI: 0,85; GFI: 0,85; AGFI:0,81).

Ölçeklerin güvenirlik testi sonuçlarına göre “Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği”nin .92, “Kişisel Değerler Envanteri”nin ölçek toplamının .90’dır. Kişisel Değerler Envanteri’nin alt boyutlarının Cronbach’s Alpha güvenirlik katsayısı ise; Disiplin ve Sorumluluk, .85; Güven ve Bağışlama, .77; Dürüstlük ve Paylaşım, .71; Saygı ve Doğruluk, .70; Paylaşım ve Saygı, .66. olarak tespit edilmiştir.

Ölçeklerin 1-5 arası olarak hesaplanan puanlamasına dayalı olarak elde ettiğimiz verilere göre, örneklemin “Kişisel Değerler Envanteri” ortalaması 4,27, “Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği” ortalaması 4,26 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre örneklemin, kişisel değerler ve dindarlıklarına ilişkin ölçeklerden yüksek puan aldıkları görülmüştür.

B. Dindarlık, Kişisel Değerler ve Demografik Yapı

Bu bölümde kişisel değerler ve dindarlığın, bazı demografik değişkenlere göre farklılıklara yol açıp açmadığı incelenmiştir.

1. Dindarlık, Kişisel Değerler ve Cinsiyet

Aşağıda, Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği, Kişisel Değerler Envanteri ve alt boyutlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşması ile ilgili analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1. Dinin Etkisini Hissetme ve Kişisel Değerlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşması ile İlgili Sonuçlar

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	N	X	Ss.	t	df	p
DEHÖ	Kadın	324	68,70	11,09	1,120	560	,263
	Erkek	238	67,61	11,75			
KDE (Toplam)	Kadın	324	162,90	13,11	,748	457,20	,455
	Erkek	238	161,97	15,57			
KDE (Disiplin ve Sorumluluk)	Kadın	324	68,85	7,04	,012	560	,991
	Erkek	238	68,84	7,02			
KDE (Güven ve Bağışlama)	Kadın	324	26,15	4,41	-,606	560	,545
	Erkek	238	26,39	4,82			
KDE (Dürüstlük ve Paylaşım)	Kadın	324	32,20	2,68	2,354	460,88	,019
	Erkek	238	31,60	3,15			
KDE (Saygı ve Doğruluk)	Kadın	324	17,76	1,93	1,244	560	,214
	Erkek	238	17,54	2,23			
KDE (Paylaşım ve Saygı)	Kadın	324	17,92	1,90	1,971	471,178	,049
	Erkek	238	17,57	2,16			

Tablodaki verilere bakıldığında dinin etkisini hissetme düzeyi ile ölçülen dindarlık ve cinsiyet arasındaki ilişki ile ilgili, dinin etkisini hissetmede kadınların erkeklere oranla daha yüksek puan aldıkları, ancak bu farklığın

anamlılık oluşturmadığı görülmüştür ($p>.05$). Yapılan araştırmalarda hem kadınların (Bkz., Ayten, 2010; Yapıcı, 2007; Argly, 2000; Fiese ve Tomcho, 2001; Çevik-Demir, 2013; Topuz, 2003; Ayten ve Sağır, 2014; Ayten vd., 2012), hem de erkeklerin (Bkz., Mehmedoğlu, 2004; Onay, 2004; Kula, 2005; Zeynep Arslan, 2006; Koç, 2010; Flor ve Knap, 2001) daha dindard olduğuna yönelik bulgulara rastlanmaktadır. Kadınlar ve erkekler arasındaki farka dair anlamlı bir sonuca ulaşamayan araştırmalar da mevcuttur. Köktaş (1993), Ayten ve Sağır (2014), Göcen (2014), Kımtar (2008), Atçeken (2014) ve Kavaş'ın (2013) çalışmaları bunlardan bazılarıdır. Bu bağlamda bizim araştırmamızdaki bulgular ve daha önce yapılan araştırmaların sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, kadın ve erkek olmada dindarlıkla ilgili genelleştirilebilecek bir farklılığın olmadığı söylenebilir.

Kişisel Değerler Envanteri'nde ise yalnızca "Dürüstlük ve Paylaşım", ile "Paylaşım ve Saygı" boyutlarında kadınlar lehinde anlamlı sonuç elde edilmiş, diğer boyutlarda ve ölçek toplamında anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır. Burada kadınların erkeklere göre daha fazla benimsedikleri ve hayatlarına dâhil ettikleri değerlerin "dürüstlük ve paylaşım" ile "paylaşım ve saygı" olması önem arz etmektedir. Özellikle değerlerdeki ortak payda olan paylaşım, genel kabule göre de kadınlar için oldukça büyük önem arz etmektedir.

Araştırmasında Kişisel Değerler Envanteri'ni kullanan Akgül (2014) de, kadınların "paylaşım ve saygı" puanlarının ortalamalarının erkeklerin puanlarından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğunu bulmuştur (s. 109). Ayten'in (2010) yardım etme ve empati değerleri ile ilgili yaptığı araştırmada da, empatik eğilim kadınlarda daha yüksek çıkmıştır (s. 176). Mehmedoğlu'nun (2006/1) araştırmasında da kız öğrencilerin değerlere genel olarak erkek öğrencilerden daha fazla önem yükledikleri tespit edilmiştir. 70 araştırmayı kapsayan bir meta-analiz sonucunda da kadınların erkeklere göre daha affedici olduğu ortaya konulmuştur (Taysi, 2010, s. 43).

2. Dindarlık, Kişisel Değerler ve Yaş

Aşağıdaki tabloda, Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği, Kişisel Değerler Envanteri toplamının ve alt boyutlarının yaş değişkenine göre farklılaşması ile ilgili analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Dinin Etkisini Hissetme ve Kişisel Değerlerin Yaş Değişkenine Göre Farklılaşması ile İlgili Sonuçlar

Bağımlı Değişken	Yaş	N	X	Ss	F	p	Post Hoc*
DEHÖ	18-30	131	68,47	9,44	,872	,456	-
	31-40	266	68,33	11,21			
	41-50	113	66,97	13,29			
	51-60/60üzeri	52	69,92	12,26			

Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

KDE (Toplam)	18-30	131	159,49	15,42	5,460	,001	3>1
	31-40	266	161,87	13,58			4>1
	41-50	113	165,67	13,00			
	51-60/60üzeri	52	166,42	14,78			
KDE (Disiplin ve Sorumluluk)	18-30	131	67,43	7,45	5,346	,001	4>1
	31-40	266	68,54	6,69			4>2
	41-50	113	70,03	6,77			3>1
	51-60/60üzeri	52	71,36	7,30			
KDE (Güven ve Bağışlama)	18-30	131	26,13	4,60	,786	,502	-
	31-40	266	26,12	4,36			
	41-50	113	26,84	4,85			
	51-60/60üzeri	52	25,95	5,08			
KDE (Dürüstlük ve Paylaşım)	18-30	131	31,10	3,30	7,711	,000	2>1
	31-40	266	31,90	2,79			3>1
	41-50	113	32,61	2,48			4>1
	51-60/60üzeri	52	32,86	2,64			
KDE (Saygı ve Doğruluk)	18-30	131	17,53	2,12	1,739	,158	-
	31-40	266	17,55	2,02			
	41-50	113	17,92	2,04			
	51-60/60üzeri	52	18,09	2,17			
KDE (Paylaşım ve Saygı)	18-30	131	17,29	2,18	5,427	,001	4>1
	31-40	266	17,73	2,04			3>1
	41-50	113	18,26	1,72			
	51-60/60üzeri	52	18,14	1,85			

*Tukey Testi kullanılmıştır.

Dindarlık ve yaş arasındaki ilişki ile ilgili genel olarak yaşın ilerlemesi ile dindarlıkta olarak bir artışın olduğu, ancak 41-50 yaş arasında bir düşüşün olduğu görülmektedir. Gruplar arasındaki farklılık ise istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>,05$). Pek çok çalışmada dindarlık ve yaş değişkeni arasındaki ilişkiye değinilmiş ve genel olarak yaş arttıkça dindarlığın da attığı şeklinde sonuçlar ortaya konulmuştur (Köktaş, 1993; Mehmedoğlu 2006/1; Ayten, 2010; Kavas, 2013; Göcen, 2014; Topuz, 2003).

Kişisel değerler ve yaş ilişkisi ile ilgili bulgulara bakıldığında, genel olarak genç yetişkinliğin ilk dönemi olan 18-30 yaş grubunun kişisel değerlerinin, diğer yaş gruplara göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Akgül'ün

çalışmasında, bizim araştırmamızdaki bulgulara benzer bir şekilde, kişisel değerlerin “dürüstlük ve paylaşım” faktöründe 30-39 ve 40-49 yaş aralığının 29 ve altı yaş grubuna göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğunu bulmuştur (Akgül, 2014, s. 111). Yaş ile birlikte hayat deneyimi ve olgunlaşma ile elde edilen kazanım ve tecrübelerin, değerlerde de artış meydana getirdiği söylenebilir. Bir başka ifade ile yaş ile ahlaki olgunluk her zaman birlikte hareket etmese de, ileri yaşlarda bu olgunlukta artışlar olacağı öngörülebilir.

3. Dindarlık, Kişisel Değerler ve Eğitim Durumu

Tablo 3. Kişisel Değerlerin Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşması ile İlgili Sonuçlar (ANOVA)

Bağımlı Değişken	Eğitim Durumu	N	X	Ss	F	p	Post Hoc *
DEHÖ	İlkokul	70	73,27	6,78	8,860	,000	1>4 1>5 2>4 3>4
	Ortaokul	35	72,94	7,54			
	Lise	65	71,10	9,63			
	Y.O./Ünv	331	66,40	12,38			
	Lisansüstü	61	66,67	10,54			
KDE (Toplam)	İlkokul	70	165,59	11,93	7,482	,000	1>4 2>4 2>5 3>4 3>5
	Ortaokul	35	169,29	16,89			
	Lise	65	167,81	12,52			
	Y.O./Ünv	331	160,58	14,17			
	Lisansüstü	61	159,84	13,82			
KDE (Disiplin ve Sorumluluk)	İlkokul	70	69,51	6,45	4,679	,001	2>4 3>4
	Ortaokul	35	71,70	9,11			
	Lise	65	71,19	6,47			
	Y.O./Ünv	331	68,09	6,84			
	Lisansüstü	61	68,00	7,04			
KDE (Güven ve Bağışlama)	İlkokul	70	26,86	4,85	2,857	,023	-
	Ortaokul	35	27,97	4,79			
	Lise	65	27,04	4,42			
	Y.O./Ünv	331	25,91	4,41			
	Lisansüstü	61	25,56	4,98			
KDE (Dürüstlük ve	İlkokul	70	32,97	2,29	9,171	,000	1>4 1>5 2>4 3>4
	Ortaokul	35	32,93	2,60			
	Lise	65	33,17	2,30			

Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

Paylaşım)	Y.O./Ünv	331	31,49	3,03			
	Lisansüstü	61	31,36	2,79			
KDE (Saygı ve Doğruluk)	İlkokul	70	18,06	2,18	5,168	,000	2>5 3>4 3>5
	Ortaokul	35	18,40	2,06			
	Lise	65	18,34	1,63			
	Y.O./Ünv	331	17,47	2,01			
	Lisansüstü	61	17,19	2,34			
KDE (Paylaşım ve Saygı)	İlkokul	70	18,18	1,67	2,267	,061	-
	Ortaokul	35	18,28	2,02			
	Lise	65	18,05	2,06			
	Y.O./Ünv	331	17,59	2,06			
	Lisansüstü	61	17,71	2,03			

*Tukey Testi kullanılmıştır.

Tablodaki verilere göre, eğitim seviyesi arttıkça dindarlıkta da genel olarak bir düşüşün olduğu söylenebilir. Kişisel değerler ve eğitim durumuna dair sonuçlara bakıldığında ise, genel olarak eğitim düzeyi düşük bireylerin kişisel değerleri benimseme düzeyinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Eğitim seviyesi ve dindarlık ile ilgili yapılan bazı çalışmalar, bu araştırmanın bulguları ile paralel olarak dindarlığın eğitim seviyesi ile birlikte azaldığı sonucunu ortaya koymaktadır (Veysel Uysal, 2006; Mehmedoğlu, 2004; Göcen, 2014; Kavas, 2013; Koç, 2010).

Kişisel değerlerin eğitim seviyesine göre azalması ile ilgili sonuç, üniversite ve lisansüstü mezunlarının, değerlerden uzak daha pozitivist ve modern bir zihniyete sahip olduğu şeklinde anlaşılabilir. Ya da modern dünyada eğitim imkânlarının gelişmesi ile birlikte insanların daha fazla eğitim aldığı, ancak bu durumun değer sistemlerine etki etmediği şeklinde yorumlanabilir.

4. Dindarlık, Kişisel Değerler ve Gelir Durumu

Dindarlık ve gelir algısı ilişkisine dair, gruplar arası anlamlı bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmıştır ($p>,05$). Kişisel değerler ve alt boyutları ile gelir durumu değişkenleri arasında da benzer şekilde istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($p>,05$).

Yapılan araştırmalarda farklı sonuçlar ortaya konmuş olsa da, genel olarak düşük gelir grubundakilerin yüksek gelir düzeyine sahip olanlardan daha dindar oldukları tespit edilmiştir (Bkz., Köktaş, 1993; Ayten, 2010; Göcen, 2014; Topuz, 2003; Yapıcı, 2007). Bununla birlikte bu iki değişken arasında anlamlı ilişkilerin olmadığını gösteren çalışmalar da vardır (Bkz. Veysel Uysal, 2006, s. 147; Koç, 2010, s. 228-229). Kavas'ın (2013) çalışmasına göre

ise, bizim araştırmamızdaki bulgulara paralel olarak, gelir durumuna göre dinî tutum arasında anlamlı bir fark olmamakla beraber, gelir grupları içerisinde en yüksek ortalamanın “iyi” düzeye sahip gruba ait olduğu görülmektedir. En düşük ortalamaya da “düşük” düzeyde olan grup sahiptir.

Dindarlık ve gelir arasındaki ters orantılı ilişki ile ilgili, üst gelir grubuna sahip olduğunu söyleyenlerin yetişme ve sosyalleşme biçimlerinin modernleşme ve küreselleşme sürecinin etkilerine daha fazla açık olmaları ile ilgili olabileceğine dair görüşler mevcuttur Yapıcı, 2007, s.254). Bununla birlikte alt ve orta gelir düzeyine sahip bireylerin de geleneksel değerlere daha fazla bağlı olmalarından ötürü dindarlık eğilimlerinin yüksek olabileceği söylenebilir.

Değerler ve gelir ilişkisini Kişisel Değerler Envanteri ile ele alan Akgül, bu araştırmanın bulguları ile uyumlu bir şekilde ekonomik durum değişkenine göre katılımcıların kişisel değerlerinin ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığını tespit etmiştir. Bununla birlikte Akgül’n bulgularına göre, kişisel değerlerde en yüksek ortalamaya sahip olan grup, gelir durumu zayıf olan gruptur (Akgül, 2014, s.114). Bizim araştırmamızda her ne kadar gruplar arası anlamlı ilişkiler tespit edilememiş olsa da, kişisel değerler toplamı ve alt boyutlarında gelir düzeyini “ok iyi” olarak tanımlayanların en yüksek ortalamalara sahip olması manidardır. Bu durum değerlerin, ortanın üstü ve üst sosyoekonomik seviyeye sahip bireylerde daha fazla benimsenmeye ve hayata geçirilmeye başlaması şeklinde açıklanabilir. Genel olarak modernizmin ve kapitalist ekonomik sistemin etkilerine en fazla maruz kalan grup olarak görülen üst sosyoekonomik sınıfta değerler bakımından bir uyanışın olduğu, ya da değerler konusunda daha hassas olan geleneksel bir aile ve kültürel ortamda yetişmiş bireylerin Türkiye toplumunda ekonomik olarak daha üst seviyelere yükseldiği şeklinde yorumlar yapılabilir. Ancak tüm bu değerlendirmelerin daha sağlam delillere dayanması için konu ile ilgili detaylı araştırmalar yapılması gerekmektedir.

C. Kişisel Değerler ve Dindarlık Arasındaki İlişki

Dindarlığın kişisel değerlerle ilişkisini bulmak için, Pearson Momentler arpımı Korelasyon metodu uygulanmıştır. Aşağıda yer alan tabloda ilgili analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. Dindarlık ile KDE ve Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Sonuçları

		DEH
KDE (Toplam)	(r)	,157**
KDE (Disiplin ve Sorumluluk)	(r)	,101*
KDE (Güven ve Bağışlama)	(r)	,163**

Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

KDE (Dürüstlük ve Paylaşım)	(r)	,113*
KDE (Saygı ve Doğruluk)	(r)	,058
KDE (Paylaşım ve Saygı)	(r)	,158**

**p<,01 *p<,05

Tablo'ya göre, genel olarak Kişisel Değerler Envanteri ve alt boyutları ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Bulgulara göre yalnızca Kişisel Değerlerin "saygı ve doğruluk" boyutu ile Dinin Etkisini Hissetme arasında bir ilişki saptanamamıştır.

Din ve değer ilişkisi geçmişten günümüze gelen önemli tartışma konularında biridir. Günümüzde de sosyal bilimler alanında bu iki önemli konuyu birleştiren çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar çoğunlukla Schwartz Değerler Ölçeği kullanılarak yapılan çalışmalardır. Örneğin Veysel Uysal'ın (2007) araştırmasına göre, evrenselcilik-gelenek ve iyilikseverlik değerleri dindarlık ile pozitif, hazcılık ise negatif ilişkiye sahiptir (s.231). Mehmedoğlu (2006/1) ve Zeynep Arslan'ın (2006) çalışmaları da Uysal'ın çalışmasına benzer sonuçlar ortaya koymuştur.

Din değer ilişkisi ile ilgili yapılan araştırmaların bazıları da farklı değer ölçekleri kullandıkları için, daha farklı sonuçlar ortaya koymuşlardır. Bu araştırmada da kullanılan Roy'un Kişisel Değerler Envanteri ile ilgili sonuçlar içeren Akgül'ün (2014) çalışması bu bağlamda önem arz etmektedir. Bu araştırmada, kişisel değerlerin "disiplin ve sorumluluk" faktörü ile iç güdümlü inanç, dış güdümlü inanç, dünyevi amaçlı inanç arasında; "güven ve bağışlama" faktörü ile dış güdümlü inanç, sekülerleşmiş inanç, sosyal amaçlı inanç arasında; "dürüstlük ve paylaşım" faktörü ile iç güdümlü inanç, dış güdümlü inanç, dünyevi amaçlı inanç arasında; "saygı ve doğruluk" ile iç güdümlü inanç ve dış güdümlü inanç arasında; "paylaşım ve saygı" ile de iç güdümlü inanç arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (s. 151).

Bizim araştırmamızın bulguları, dinin etkisini hissetmede en yüksek ilişkinin "güven ve bağışlama" boyutunda olduğunu göstermiştir (Bkz. Tablo 4). Güven ve bağışlama boyutunun dindarlıkla ilişkili olması, dini referansların güvenilir olmaya ve affediciliğe yaptığı vurgu ile açıklanabilir. İslam dinine göre mümin, kendisinden emin olunan, kendisine güvenilen kimse demektir (Kılavuz, 2004, s. 37). Bu durum sosyal hayattaki ilişkilerimizde karşımızdaki insana da güvenmemizi, onunla ilgili iyi niyet beslememizi kolaylaştırır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de suizandan kaçınmak ve diğer insanlarla güven ilkesi çerçevesinde ilişkiler kurmak tavsiye edilmiştir (bk. Hucurat Suresi, 12)

Affedicilik de tüm dinlerin üzerinde durduğu değerlerden biri olarak göze çarpmaktadır. Dini anlam sistemlerinin, affetmeyi bir değer olarak kabul edip kişileri merhamet ve empati duyguları ile affetmeye yönlendirmesi ve affetmeyi kutsallaştırması, affetme ve din ilişkisinde dinin etkisini ortaya koymaktadır (McCullough, Bono, Root, 2005, s. 397). Kur'an-ı Kerim'de de birçok ayette Allah'ın affediciliği vurgulanmış, insanların da affedici olmaları tavsiye edilmiştir (bk. Âl-i İmran Suresi, 155; Nisa Suresi, 99; Hac Suresi, 60; Maide Suresi, 13; Şura Suresi, 40; Tegabün Suresi, 14). Affedici olma ve dindarlık arasında yapılan araştırmalar da, genel olarak dindarlığın affedicilikle olumlu, intikam duygusu ile olumsuz ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir, (Ayten, 2009/2; Atçeken, 2014).

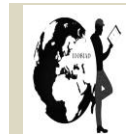
Birçok boyutu içinde barındırması ve çok yönlü bir özelliğe sahip olması bakımından din, insan hayatını kuşatan bir yapı arz etmektedir. Bununla birlikte değerlerin hayata geçirilmesi ile ilgili, dinin etki ve sonuçlarının büyük bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan dinin etkisini hissetme ile kişisel değerler arasındaki ilişki önem arz etmektedir.

Yapılan araştırmalar, genel olarak dindarlık ile değerler arasında olumlu ilişkiler olduğunu göstermektedir. Nitekim teorik olarak da din ve değerler birbiriyle oldukça ilişkilidir. Genelde dinler özelde ise İslam dini ahlaki değerleri dinin olmazsa olmaz bir ögesi olarak görmüştür. İslam dini içerisinde yer alan ahlaki değerler, tüm toplumlarda ortak olan evrensel ahlaki değerler ile örtüşmektedir. Ayrıca dinlerin değerlere manevi bir kimlik kazandırması da din değer ilişkisi açısından oldukça önemlidir. Örneğin yalan söyleme tüm toplumlarca yanlış görülen bir davranış iken, dinlerce de yasaklanmış ve doğru sözlülük değeri aynı zamanda sevap kazandıran dini bir davranış halini almıştır. Bir başka ifade ile ahlaki değerler dinler içerisinde dini bir kimlik kazanmaktadır. Bu da dinin ahlaki değerler konusunda güçlü bir yaptırıma sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum inananlar arasında ahlaki değerlere önem verme ve hayata yansıtma tutumunun daha fazla olması gerektiği anlamına gelmektedir.

VII. Sonuç ve Genel Değerlendirme

Din ve değer ilişkisi sosyal bilim ve din bilimleri alanının önemli konularından biri olmuştur. İnsan yaşamını kuşatan din, bireylerin psiko-sosyal hayatını etkilerken değerleri üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Tüm toplumlarca kabul edilen evrensel ahlak ilkelerini oluşturan temel değerler, genel olarak dinlerin de desteklediği ve öğretilerinde var olan değerlerdir. Dinler bu değerlere ilahi bir dayanak oluşturduğu için de değerlerin benimsenmesi ve hayata uygulanmasını kolaylaştırır.

Bu çalışmada değer kavramı, kişisel değerlerler olarak tanımlanan değer sınıflandırması çerçevesinde ele alınmıştır. Roy tarafından oluşturulan kişisel değerler sınıflandırması, dindarlık ile ilişkili olduğu ön görülen ahlaki değerleri içermesi sebebiyle tercih edilmiştir. Dindarlık ise, dinin birey hayatına etkisini tespit eden etki ve sonuç boyutu ile ele alınmıştır.

Araştırmamızda cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir durumu gibi bağımsız değişkenlerin kişisel değerler ve dindarlık ile ilişkileri de ele alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre, dindarlıkta kadınlar ve erkekler arasında anlamlı farklılıklar bulunamamıştır. Kişisel değerlerde ise kadınların “dürüstlük ve paylaşım” ile “paylaşım ve saygı” değerlerinde erkeklere göre daha önde oldukları tespit edilmiştir. Buradan hareketle, kadınların sosyal ilişkilerinde daha fazla paylaşma, yakınları ile birlikte vakit geçirmeye önem verme ve dayanışma eğilimi gösterdiği söylenebilir. Kişisel değerler ve dindarlığın, genel olarak yaş ile birlikte yükseldiği görülmüştür. Kişisel değerleri benimseme ve değer yargılarında tutarlı olma eğiliminin yaş ile birlikte arttığı söylenebilir. Dindarlık eğiliminin ise daha önce yapılan araştırmalarla da uyumlu olarak gençlik döneminde daha az olduğu, yaş ile birlikte manevi duygularda bir artışın meydana geldiği, dini davranış ve ibadetlerin de yine yaş ile arttığı söylenebilir. Eğitim durumunun yükselmesi ile genel olarak kişisel değerler ve dindarlıkta bir düşüşün olduğu tespit edilmiştir. Eğitim durumu arttıkça değerlerin benimsenme seviyesinin azalması, modern eğitim sisteminin bireylerin rekabetçi ve ben merkezli tutum ve davranışlarını artırması ile açıklanabilir. Dindarlık ve eğitim durumu arasındaki zıt yönlü ilişki de yine daha önce yapılan çalışmalarla uyumlu olarak, eğitim durumu daha düşük olan bireylerde geleneksel dindarlığın daha yüksek seviyede olması anlamına gelmektedir. Gelir seviyesine göre ise kişisel değerler ve dindarlıkta genel olarak bir farklılaşma görülmemiştir.

Yapılan araştırmada kişisel değerler toplamı ile dindarlığın etki ve sonuç boyutunu ifade eden dinin etkisini hissetme arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Dindarlık ile kişisel değerlerin “disiplin ve sorumluluk”, “güven ve bağışlama”, “dürüstlük ve paylaşım” ile “paylaşım ve saygı” boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı sonuçlar bulunurken “saygı ve doğruluk” boyutu arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Ayrıca dinin etkisini hissetme ile en yüksek ilişkinin kişisel değerlerin “güven ve bağışlama” boyutunda olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırma, dinin değerlerin benimsenmesi ve hayata geçirilmesinde önemli bir etken olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırmamızın sonuçlarına göre de, dindarlığın farklı göstergeleri ile kişisel değerler arasında olumlu ilişkiler tespit edilmiştir. Ancak söz konusu ilişkilerin çok güçlü düzeyde olmaması da, en az bu iki faktör arasında ilişki olması kadar önemli bir sonuçtur. Elde edilen sonuçlar dikkate alındığında, günümüz dindarlık algıları ve yaşantılarının, daha formel ve biçimci bir şekle büründüğü ve değer üretmekten, değerleri beslemekten uzaklaştığı şeklinde bir yorum yapmak mümkündür. Nitekim modern dönemin bir handikapı olarak ortaya çıkan bir bakış açısıyla dinin belli zaman dilimleri ve belli ritüellerle sınırlı bir durum olarak görülmesi İslam toplumlarını da etkilemiş durumdadır. Bu ise dinin dünyevi/günlük hayattaki etkisini yok

denecek kadar azaltmıştır. Her ne kadar dini öğretiler bir değerler sistemi kurmuş, ahlaki/insani değerler sisteminin emir, yasak ve tavsiyelerle işlemesine yardımcı olmuşsa da, dinin bu fonksiyonunu bugün yeteri kadar icra edemediği görülmektedir. Bu ise dinin değerler ile ilgili yaptırım gücünün zayıflaması anlamına gelmektedir. Elde edilen sonuçlarda dindarlığın değerler ile güçlü bir şekilde ilişkili olmaması, bu durumun bir sonucu olarak görülebilir.

Kaynakça / Reference

- Acat, M.B., M. Aslan (2012). Yeni Bir Değer Sınıflaması ve Bu Sınıflamaya Bağlı Olarak Öğrencilere Kazandırılması Gereken Değerler, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 12 (2), 1461-1474.
- Akgül, Ömer (2014). *Hayatı Anlamlandırma İnanç ve Kişisel Değerlerin Rolü (Ruh Sağlığı Çalışanları Ve Öğrencileri Örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Argyle, Micheal (2000). *Psychology and Religion: An Introduction*. London-New York: Routledge.
- Aristoteles (2009). *Nikhomakhos'a Etik*. (çev. Saffet Babür), Ankara: Bilgesu yayınları.
- Arslan, Zeynep (2006). *Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Felsefe Ve Din Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul.
- Arslan, M., Tunç, E. (2013). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimindeki Farklılaşmalar. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11 (26), 7-39.
- Asan T., vd. (2008). Bireysel Değerler Envanteri'nin Dilsel Eşdeğerlik Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27 (27), 15-38.
- Atçeken, Merve (2014). *Dindarlık, Evlilik Doyumu ve Kişilik Özelliklerinin Bağışlama ile İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Aydın, Azize (2005). *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğrencilerinin Değer Hiyerarşileri ile İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Hiyerarşilerinin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydın, İbrahim Hakkı (2011). Seküler Ahlak Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 1-23.

- Ayten, Ali (2009/2). Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 111-128.
- Ayten, Ali (2010). *Empati ve Din: Türkiye’de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz yayınları.
- Ayten, A., Göcen, G., Sevinç, K., Öztürk, E. E. (2012). Dini Başa Çıkma, Şükür Ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12 (2), 45 -79.
- Ayten, A., Sağır, Z. (2014). Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47, 5-18.
- Ayverdi, İlhan (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Cilt 1, İstanbul: Kubbealti neşriyat.
- Bircan, H. H. (2001). *İslam Felsefesinde Mutluluk*, İstanbul: İz yayınları.
- Budak, Selçuk (2002). *Psikoloji Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Canatan, Kadir (2011). Klasik Türk Düşüncesinde Aile ve Ailevi Değerler. Kadir Canatan-Ergün Yıldırım (Der.), *Aile Sosyolojisi* içinde (s.263-290). 2. Baskı, İstanbul: Açılım Kitap yayınları.
- Çevik-Demir, Şükran (2013). *Ergenlerde Benlik Saygısı ve Dini Başa Çıkma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Bursa.
- Crapps, R.W. (2010). Psikanaliz ve Din. Ali Ayten (Der.), *Din Psikolojisi* içinde (s.59-92). İstanbul: İz yayınları.
- Çubukçu, İbrahim Ağâh (1977). *İslam’da Ahlak ve Mutluluk Felsefesi*, Ankara: Ayyıldız matbaa.
- Dowlatabadi, F.H., Saadat, S., Jahangiri, S. (2013). The Relationship Between Religious Attitudes and Marital Satisfaction Among Married Personnel of Departments of Education in Rasht City, Iran. *International Journal of Advanced Studies in Humanities and Social Science*, 1 (6), 608-615.
- Duriez, B., Fontaine, J. R. J., Luyten, P. (2003/1). Dindarlık Hayatımızı Hâlâ Etkiliyor mu? Çeşitli Dindarlık Tiplerine Göre Değer Yapılarının Farklaşmasını Destekleyen Yeni Deliller. (çev. Prof. Dr. Veysel Uysal), *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 25-42.

- Farabi (1990). *İdeal Devlet*. (çev. Ahmet Arslan), Ankara: Vadi yayınları.
- Farabi (ty.). *Mutluluğun Kazanılması*. (çev. Ahmet Arslan), İstanbul: Vadi yayınları.
- Fiese B. H., Tomcho, T. J. (2001). Finding Meaning in Religious Practices: The Relation Between Religious Holiday Rituals and Marital Satisfaction. *Journal of Family Psychology*, 15 (4), 597-609.
- Flor D.L., Knapp, N.F. (2001). Transmission and Transaction: Predicting Adolescents' Internalization of Parental Religious Values. *Journal of Family Psychology*, 15 (4), 627-645.
- Fromm, E. (1999). *Erdem ve Mutluluk*. (çev. Ayda Yörükan), 5. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası yay.
- Geyer, Anne L., Baumeister, Roy F. (2013). Din, Ahlak ve Öz-Denetim: Değerler, Erdemler ve Kötü Alışkanlıklar (Çev. Metin Güven). Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park (Der.), *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları* (Çev. Ed. İhsan Çapçioğlu-Ali Ayten) içinde (s.241-291). Ankara: Phoenix yayınları.
- Göcen, Gülüşan (2014). *Şükür: Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*. İstanbul: DEM yayınları.
- Gündoğan, A. O. (2007). Ben ve Öteki: Değerler Dünyasının Gerginliği. Recep Kaymakcan ve diğerleri (Ed.), *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (s. 71-79) içinde. İstanbul: Dem yayınları.
- Güngör, Erol (2000). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar: Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme*. İstanbul: Ötüken yayınları.
- Hallahmi, Beit-B., Argyle, Michael (1992). Yaş ve Din. (çev. Abdurrahman Kurt), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 319-331.
- Hökekleli, Hayati (2011). *Din Psikolojisi*. 9. baskı, Ankara: TDV yayınları.
- İbn Miskeveyh (1983). *Tehzib'ul-Ahlak*. (çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Jung, C.G. (2010). *Keşfedilmemiş Benlik*. (çev. Barış İlhan-Caner Ener Sılay), 2. Baskı, İstanbul: Barış İlhan yayınları.
- Karaman, Hüseyin (2004). *Ebu Bekir Razi'nin Ahlak Felsefesi*. İstanbul: İz yayınları.
- Kavas, Erkan (2013). *Dini Tutum-Stresle Başa Çıkma İlişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), S.D. Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Isparta.
- Kılavuz, A. Saim (2004). *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. 10. baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat.

- Kımtır, Nurten (2008). *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Bursa.
- Koç, Mustafa (2010). Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 217-248.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye’de Dini Hayat: İzmir Örneği*. İstanbul: İşaret yayınları.
- Kula, Naci (2005). *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*. İstanbul: Dem yayınları.
- Mccullough, M.E., Bono, G., Root, L.M. (2005). Religion and Forgiveness. Raymond F. Paloutzian, Crystal Park (Ed.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality* (s. 394-411) içinde. New York-London: The Guilford Press.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi (2006/1). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği). *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 133-167.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi (2004). *Kişilik ve Din*. İstanbul: Dem yayınları.
- Oktay, A. S. (2007). İslam Düşüncesinde Ahlaki Değerler ve Bunların Global Ahlaka Etkileri. Recep Kaymakcan ve diğerleri (Ed.), *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (s. 131-143) içinde. İstanbul: Dem yayınları.
- Pargament, K. I. (1997). *The Psychology of Religion and Coping*. New York-London: The Guilford Press.
- Poyraz, Hakan (2007). Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı. Recep Kaymakcan ve diğerleri (Ed.), *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (s. 81-88) içinde. İstanbul: Dem yayınları.
- Schwartz, Schalom H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory Of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (1), 1-20. <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>.
- Seligman, Martin (2007). *Gerçek Mutluluk*. (çev. Semra Kunt Akbaş), Ankara: HYB yayınları.
- Soykan, Ömer Naci (2007). Genel Geçer Bir Ahlak Olanaklı Mıdır? Recep Kaymakcan ve diğerleri (Ed.), *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (s. 45-54) içinde. İstanbul: Dem yayınları.
- Taysi, Ebru (2010). Evlilikte Bağışlama: Evlilik Uyumu ve Yüklemelerin Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 25 (65), 40-52.

- Tiltay, M. A., Torlak, Ö. (2011). Materyalist Eğilim, Dinî Değerler, Marka Bağlılığı ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler. *İş Ahlakı Dergisi*, 4 (7), 93-130.
- Topuz, İlhan (2003). *Dini Gelişim Seviyeleri ile Dini Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bölümü, Bursa.
- Tusî, Nasiruddin (2007). *Ahlâk-ı Nâsirî*. (ed.) Tahir Özakkaş, (çev. Anar Gafarov-Zaur Şükürov), İstanbul: Litera yayınları.
- Uysal, Enver (2005). Dindarlığın Ahlaki Temeli Üzerine Bazı Düşünceler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 41-59.
- Uysal, Veysel (2006). *Geleneksellik-Çağdaşlık Bağlamında Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*. İstanbul: Dem yayınları.
- Uysal, Veysel (2007). Yetişkinlerde Dindarlık ve Değerler: Dini Hayat, Değer Tercihleri ve Kadına Bakış Eğilimleri. Recep Kaymakcan ve diğerleri (Ed.), *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, (s.215-239) içinde. İstanbul: Dem yayınları.
- Yaparel, Recep (1987). Dinin Tanımı Mümkün Mü? *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 403-417.
- Yapıcı, A., Zengin, Z. S. (2003). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 65-127.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din: Psikososyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan kitabevi.
- Yıldız, Murat (2001). Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma. *Tabula Rasa Dergisi*, 1 (1), 19-42.

